

Віра Явір (Київ, Україна)

КСЕНОФОБИЯ У СТАВЛЕННІ ДО РОМІВ

Кожна країна, кожна нація має свій власний досвід ксенофобії. Український досвід ХХ ст. перебував переважно у контексті радянського досвіду. Після революції радянська ідеологія санкціонувала існування ксенофобії в державі як такої. Як відомо, ще Ленін проголосив основою державною політики інтернаціоналізм та рівноправність усіх народів, однак разом з цим принципово нова держава, Радянський Союз оголошувався найвищим досягненням людського поступу, носієм абсолютних духовних і соціальних ідеалів, яких повинні були прагнути решта народів і суспільств.

Таким чином було сформульоване підґрунтя державної ксенофобії у вигляді сакралізації заперечення культурних, соціальних, духовних ознак етнічних носіїв, які не зовсім відповідали радянським стандартам. Така офіційна відкрита ксенофобія створювала широкі можливості для маніпулювання свідомістю людей, скеровуючи їх проти всіх, хто був в конкретний момент незручним для влади та ідеології, яка її обслуговувала. Офіційна ксенофобія не була монолітним явищем і спрямовувалася не лише проти етнічних відмінностей.

Власне в Радянському Союзі ксенофобія була соціальною ксенофобією – повсякчас культивувалося вороже ставлення до соціальних груп або індивідів, які з певних причин, не обов'язково етнічних ознак, не були вигідним владі. В певні часи це були поміщики, інтелігенція, серед якої особливо постраждали вчені-генетики та письменники, що не дотримувалися соціального реалізму. Гаслом соціальної ксенофобії стала сталінська ідея про загострення класової боротьби.

Ксенофобська ненависть до “інших” була в комунізмі головним джерелом соціальної енергії і засобом консолідації суспільства, а творення розмаїтих стереотипів – основною функцією панівної ідеології за допомогою освіти, мас-медіа, квазінаукових досліджень, “нашіптуваної” пропа-

ганди. Роми завжди були постійно присутнім, невід'ємним елементом соціально-етнічної ксенофобії. Визнанням того, що ксенофобія проти циган існувала, став фільм “Циган” та “Повернення Будулая”. Упередження та негативне ставлення виникало, коли вони розглядалися як окрема соціальна група, з якою пов'язувався певний культурний або етнічний стереотип. Від державної ксенофобії за етнічною ознакою в СРСР найбільше страждали “неблагонадійні” нації, насамперед євреї, німці, кримські татари, чеченці, цигани. Для них ускладнювалося або унеможлиблювалося навчання в деяких ВНЗ, обіймання державних посад, робота в силових структурах.

Вся державна політика СРСР була просякнута ксенофобією. Повсючас формувався образ внутрішнього і зовнішнього ворога для консолідації суспільства. Спочатку насаджувалася ненависть до класових ворогів – дворян, поміщиків, куркулів. Після їх знищення виникла потреба у нових внутрішніх ворогах.

Ксенофобські настрої потребували реалізації у конкретній боротьбі. Оскільки, щоб постійно разом боятися, не сприймати, ненавидіти “чужого”, треба мати не просто уявлення про нього через медіа ксенофобію, необхідно бачити, знищувати чужого. В радянський період ксенофобія мала керований характер. Головними її напрямками були інспіровані та підсилювані державою соціальна, до її складу входила і етнічна та ідеологічна, включно з релігійною фобією. Психологічна, інстинктивна ксенофобія серед населення продовжувала існувати в прихованому стані, оскільки радянський народ ніяким чином не можна було запідозрити в негативних націоналістичних або етнофобських настроях.

Крім того держава вимагала активної участі в ксенофобських виявах щодо усіх видів “чужинців”. Підтримка, або хоча б лояльність до масових переслідувань “інших” державою давала хоч якийсь імунітет конкретній людині не опинитися в їх лавах, бо спроби зберегти свою ідентичність часто розцінювалися як “націоналізм”. Ось таку ксенофобську спадщину залишив молодим пострадянським державам Радянський Союз. Звичайно, усі ці ксенофобські практики втілювалися і на Україні. Однак вони не набули рис типовості, оскільки нав'язувалися режимом згори і були втіленням державницької ідеологічної, а не психологічної ксенофобії.

Індекс ксенофобії вимірюється за допомогою методу запропонованого Еморі Богардусом – шкали “соціальної дистанції”. Респондентам задають сім питань щодо кількох етнічних, расових та етнолінгвістичних груп – чи згодні вони допустити представників цих груп як: 1) членів сім'ї, 2) близьких друзів, 3) сусідів, 4) колег по роботі, 5) мешканців України, 6) відвідувачів

України, 7) не пускати в Україну. Варіант відповіді, яку обирає респондент щодо кожного етносу чи національності називають мінімальною соціальною дистанцією, на яку респондент згоден допустити до себе представників цих спільнот. Тоді середня арифметична від мінімальних дистанцій дорівнює 1, якщо всі респонденти погоджуються допустити представників названої національності як членів родини, а – 7 коли усі опитані не пускали б їх у країну. Ця середня величина у показниках і є індексом ксенофобії.

Індекс ксенофобії в Україні постійно зростає стосовно всіх “чужих”. При чому ієрархія неприйняття майже не змінюється. Якщо найвищий рівень ксенофобії спостерігається до представників інших рас (негрів, арабів), то серед них лідирують “терористи”: у ставленні до чеченців індекс ксенофобії найвищий – 6,33, далі йдуть афганці – 6,22, араби – 6,13, потім жертви-соціально-етнічної ксенофобії – цигани – 6,04, трохи нижчий до етносів однієї раси, але іншої культури (європейці, американці) і відносно менший до культурно та етнічно споріднених етносів. Цей показник – усереднений відповідно до соціологічних опитувань КМІСу 2000-2008 років.

У росіян з приводу такої ієрархії є популярна класифікація груп “чужих” за індексом ксенофобії, яка демонструє певною мірою універсальні риси. Згідно з нею “чужі” поділяються на такі категорії

– “зовсім чужі” – абсолютно віддалені за способом життя та поведінкою етноси, негативне ставлення до яких демонструє більше 40% респондентів. В Україні це вихідці з Африки (негри), Азії – (китайці), американці та цигани;

– “чужі” – негативні оцінки у ставленні до яких коливаються у межах від 15 до 20%. До них належать насамперед євреї, цигани, кавказці (азербайджанці, вірмени, грузини) і західні європейці;

– “майже свої” – негативне сприйняття яких не перевищує 15%. До них належать росіяни, білоруси однак з деякими застереженнями, обумовленими вищезгаданими історичними умовами.

Однак, з тих респондентів, що оцінили своє ставлення до осіб іншої національності позитивно, чимало хто не пускав би їх в Україну взагалі або пускав би лише як туристів. Для прикладу, ті, хто ставиться позитивно до “чужих” не пускали б в Україну арабів – 38%, азербайджанців – 28%, негрів – 25% чеченців – 52%, циган – 37%.

Роми ніколи не були на останньому місці в рейтингах ксенофобії. Річ у тім, що циганська меншина в силу історичних обставин перебуває у гіршому становищі серед інших національних та етнічних меншин через незначну інтегрованість у життя соціуму, яка в свою чергу ускладнюється

або унеможливлено через домінування негативних етнічних стереотипів щодо неї. В результаті, на фоні втішних резолюцій моніторингових органів ЄС про захист прав та інтересів меншин у країнах Східної Європи, з'являються такі висновки про циган: «В багатьох Європейських країнах циганські общини страждають від соціальної та культурної ізоляції. Проблеми витіснення на межу суспільства перебувають в критичній стадії особливо в східних частинах Європи. Серед них – расизм і дискримінація, низький рівень освіти, високий рівень безробіття, від 50 до 90%, незадовільні житлові умови...».

Циганська етнічна меншина також є однією з найбільш дискримінованих меншин у країнах Європейського Союзу. Її суспільно-політичне становище та рівень інтеграції у життя держав, в яких вони проживають, надзвичайно низькі. Невирішення «циганської проблеми» не стало наріжним каменем, який загальмував би вступ країн-кандидатів останньої хвилі розширення до Європейської спільноти, оскільки ця проблема є актуальною й для країн-корифеїв ЄС, щоправда в значно зменшеному форматі через незначну кількість циган.

Ксенофобські настрої боляче відчувають не лише ті, на кого вони спрямовані, але й ті, від кого вони походять. Ксенофобія одних провокує зворотню, часто ще жорсткішу реакцію. В результаті роми підживлюють стереотипи про себе і ланцюгова реакція в колі ксенофобії не переривається.

В Україні відрізняється рівень ксенофобії у ставленні до ромів населення міст та сіл, що пов'язано з нижчим рівнем достатку та освіченості. Крім того у формуванні етнічних фобій та ворожості велику роль відіграють будь-які вияви соціально-економічних негараздів. Відтак зважаючи на нерівномірний економічний розвиток України, негативне ставлення до чужих як краще виражене на рівні районних містечок та сіл у порівнянні з обласними центрами та Києвом.

На мою думку такий поділ не дуже доцільний, оскільки побутова ксенофобія – це безпосередньо ворожі дії у ставленні до інших етнічностей, обумовлені практикою взаємодії з ними. Хоча практика соціологічних опитувань доводить, що найгірше до представників інших етносів ставляться ті, хто не мав досвіду спілкування з ними. Такі люди не мають чітких уявлень про іноземців і керуються в основному розповсюдженими у суспільстві етнічними, релігійними та расовими стереотипами.

Підсумовуючи варто зазначити, що рівень ксенофобії в залишається високим. І про це свідчать не тільки дані соціологічних опитувань, а постійні повідомлення в ЗМІ про завдання різноманітної шкоди представникам інших етносів: від побиття до пограбування. Ксенофобські настрої є стійкою

тенденцією в свідомості українського суспільства. Маючи історико-культурні передумови, ксенофобія підживлюється економічними труднощами та комплексами меншовартості. Роми в цьому контексті є винятком. Ксенофобія у ставленні до них має надто глибоке коріння. І це проблема не лише України.

Циганська етнічна меншина залишається однією з головних “невирішуваних” проблем етнічного гатунку всієї Європи. Проблема забезпечення прав, інтеграції в сучасне суспільство та збереження самобутності циганської етнічної меншини – це проблема у проблемі забезпечення прав етнічних та національних меншин Європи. В силу специфічності свого історичного поступу дотримання цих складників розвитку меншини неможливе. Інтеграція в сучасний соціум означає асиміляцію циганської меншини, втрату нею своєї культури, традиції, звичаїв, оскільки весь попередній розвиток цієї меншини відбувався на соціальному і політичному маргінесі. Заперечення соціальних, правових обмежень стало традицією циган. Зламати її означає знищити їх самобутність. Тому “циганська проблема” так повільно вирішується навіть в найуспішніших з точки зору інституційного та правового захисту прав меншин державах.

Явір Віра Ксенофобія у ставленні до ромів

В роботі вказано, що за радянських часів роми були завжди присутнім невідемним елементом соціально-етнічної ксенофобії, навіязуваної режимом згори і лише зрідка ставали втіленням психологічної ксенофобії. Здійснено порівняння індексів ксенофобії в Україні і Росії за даними соціологічних опитувань 2000 – 2008 років. Зазначено, що найгірше до представників інших етносів ставляться ті, хто не мав досвіду спілкування з ним і користується розповсюдженими в суспільстві стереотипами.

Вера Явир Ксенофобия в отношении к ромам

В работе указано, что в советское время ромы были неотъемлемым элементом социально-этнической ксенофобии, навязываемой режимом сверху и лишь изредка ощущали проявление психологической ксенофобии. Проведено сравнение индексов ксенофобии в Украине и России по данным социологических опросов 2000 – 2008 годов. Отмечено, что хуже всего к представителям других этносов относятся те, кто не имел опыта общения с ними и пользуются распространенными в обществе стереотипами.

Yavir Vira. Xenofobiya in regard for Romanies

The thesis indicates that in the Soviet times Romanies were subject to social-ethnic xenofobiya in the conditions of totalitarian regime, and only sometimes they

were victims of psychological xenofobiya. Comparative analysis of xenophobiya indexes in Ukraine and Russia based on sociological questioning data in 2000 – 2008 has been conducted. It is underlined that people who have no experience of communicating with other nations and use commonly spread stereotypes have the worst perception of other cultures representatives.